

Összefoglalás

A polgárosodás és a modernizáció csak megkésve, felemás módon bontakozott ki a vidéken, így a magyar nyelvterület központi és nyugati területeihez viszonyítva Háromszéken egészen az 1962-es erőszakos kollektivizálásig elhúzódott a helyi közösségek, társadalmak individualizálódása és szétesése, ami végül is számos archaikus, közösségi jellegű népszokás fennmaradásának kedvezett.

A háromszéki falusi és mezővárosi közösségek kalendáris szokásrendjében egészen a polgárosodás 19. század végi kibontakozásáig elsősorban a keresztény ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd), valamint a lokális (Kézdiszentlélek-Perkő) és a regionális (Csík-somlyó) hatókörű és jelentőségű templombúcsúk játszottak kiemelt szerepet.¹

A rendi kiváltságaikra büszke, azokhoz szívósan ragaszkodó háromszéki székelyek cselekvő módon részt vettek az 1848-as forradalom és szabadságharc sorsdöntő eseményeiben, melynek eredményeként jelentős mértékben felgyorsult a modern polgári nemzeti közösségbe való betagozódásuk, majd az 1867-es kiegyezést követő évtizedekben, viszonylag rövid idő alatt, beépítették kalendáris ünneprendjükbe a legjelentősebb magyar nemzeti ünnepeket: március 15-ét és augusztus 20-át.

Kiemeljük, hogy a háromszéki mezővárosok (Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy) kézműves, kereskedő és értelmiségi rétege folyamatosan közvetítette a polgári eredetű szokás- és kultúrelemeket a falusi agrárközösségek felé. A vidékünkön élő arisztokrata családok (Apor, Mikes, Mikó, Szentkereszt) tagjai szintén jelentős szerepet játszottak a legújabb szokás- és kultúrelemek (pl. karácsonyfa-állítás, majálisok) meghonosításában, vagy kiveszőben lévő szokások (pl. betlehemezés) felújításában.

A két világháború közötti korszakban a vidék a Román Királyság részét alkotta, annak földrajzi központjában helyezkedett. A központi hatalom egységesítő törekvéseit képviselő helyi állami intézmények minden eszközzel gátolták, tiltották a nemzeti ünnepek megszervezését nyílt, publikus tereken. A korlátozó rendeletek hatására azok 1920–1944 között visszaszorultak zárt, privát és szakrális terekbe, magyar templomokba, kolostorokba, egyházi iskolákba és családi hajlékokba. A „kicsi magyar világban” Háromszék újra Magyarországhoz tartozott, így 1940–1944 között újból szabadon, publikus tereken szervezhatték meg egyházi és nemzeti ünnepeiket.

A második világháborút követő gyökeres hatalmi és ideológiai változások azt eredményezték, hogy az ateizmust nyíltan hirdető kommunista hatalom, közvetlenül az 1947-es párizsi békeszerződések aláírása után, teljesen betiltotta a tömeges, vallásos jellegű ese-

¹ Lásd Roy 2013. 9.

mények (búcsúk, körmenetek) és szokások (betlehemezés, határkerülés) publikus terekben való megszervezését. A szocialista propaganda helyi képviselői a keresztény ünnepek helyett egy új ünneprendet (május 1., május 9., augusztus 23., november 7.) akartak Háromszéken is meghonosítani a sztálinista korszakban.² A hazai pártvezetés csak 1965 után távolodott el a szovjet típusú ünnepkultúrától, majd Csehszlovákia 1968-as megszállása után rövid ideig engedményekre, lazításra is kényszerült kisebbségekkel kapcsolatos politikájában és gyakorlatában. A központi hatalom utasítására Kovászna megye propagandagépezete 1968–1972 között különböző emlékünnepek, emlékjelek, emlékházak megszervezését, elhelyezését és avatását engedélyezte kiemelkedő magyar alkotók, személyiségek (Barabás Miklós, Benedek Elek, Gábor Áron, Gyárfás Jenő, Kőrösi Csoma Sándor, Mikes Kelemen) tiszteletére. A kommunista párt utasítására 1969-től a Rétyi-tó mellett könnyűzene-fesztivált, 1973-tól Bálványosfürdőn népzene- és néptáncparádét, 1974-től pedig Vajnafalván népes juhászünnepeket szerveztek.³ A kezdeményezők arra is figyeltek, hogy a tömeges rendezvények idején miccsből és sörből ne legyen hiány, tehát tudatában voltak annak, hogy ezek az ünnepek egyfajta biztonsági szelepként, hatékonyan feloldják a vidék társadalmában felgyűlt feszültségeket, s végül is a kommunista hatalom hosszú távú fennmaradását szolgálják.⁴

A romániai hivatalos ünnepkultúrában gyökeres fordulat 1971 után következett, amikor Ceaușescu, hazatérve távol-keleti útjairól, kínai és koreai minták alapján, meghirdette saját kulturális forradalmát, mely hatalmas publikus terekben szervezett, tömeges és mediatisztált kulturális rendezvények segítségével, valójában személyi kultuszának grandomániás, kisebbségellenes és nacionalista változatává alakult át.⁵ Miközben egyre nagyobb tömegek vettek részt az országos méretű fesztivál programjaiban, a hatalom hallgatólagosan megtűrte, hogy a magánszemélyek, családok, baráti közösségek privát hajlékaikban, templomaikban csendben, diszkréten megülhessék keresztény vallásos ünnepeiket.⁶

A vallásos jellegű rítusok és szokások, elsősorban a szigorú tiltások és korlátozások miatt, a diktátor „aranykorszakában” a templomokba és a privát terekbe szorultak. Az ott megszervezett keresztény ünnepek egészen az 1989-es rendszerváltásig fontos szerepet játszottak a romániai kisebbségi közösségek összetartozásának, identitásának megélésében és reprezentációjában.⁷ A különböző vallásos események (búcsúk), ünnepek (karácsonyi és húsvéti körmenetek) különösen az 1980-as években egyre nagyobb tömegeket gyűjtöttek össze, így azok fokozatosan a passzív rezisztencia, ellenállás kere-

² Táraş 2013. 109–141.

³ Táraş 2013. 142–146.

⁴ Megjegyezzük, hogy a szocialista korszak fesztiváljai elemeikkel, forgatókönyvükkel az 1989-es rendszerváltást követő évtizedekben számos mintát nyújtottak a különböző város- és falunapok szervezőinek.

⁵ Táraş 2012. 431–446, 2013. 142–197.

⁶ Bodó 1998b, 2000b.

⁷ Bodó 1992, 1994, 1998a, 19998b, 2000b.

teivé, *lázasági rítusaivá* váltak, kimondatlanul is a nacionalista, totalitárius hatalom ellenében szerveződtek. Nem tartjuk véletlennek, hogy a romániai munkástömegek éppen 1989 karácsonyán győzték le félelmeiket, amikor a nagy várakozással telített adventi időszak hirtelen egyre határozottabb társadalmi követelésbe, rendszerellenes tiltakozásba torkollt.

A 19. század második felében kibontakozó polgárosodást a 20. század elején az első világháború, impériumváltás, második világhégés, erőszakos szocialista modernizáció (államosítás, kulákozás, beszolgáltatás, kollektivizálás, iparosítás, urbanizáció), majd az 1989-es rendszerváltás után kibontakozó nemzetközi munkamigráció, gyors globalizáció és modernizáció követte. Ezek a makrofolyamatok Háromszéken is gyökeres társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai változásokat és mobilitási gyakorlatokat eredményeztek.

A világméretű globalizáció a modernizációval szorosan összekapcsolódva jelentkezett Háromszéken is, ahol csakhamar a kultúra gyors uniformizálódása és amerikanizálódása bontakozott ki. Az 1990-es évek elejétől kezdődően különböző amerikai eredetű ünnepek, szokások (pl. Halloween, Valentin-nap) terjedtek el Háromszéken is, előbb a nyugati tévécsatornák, majd az internet segítségével. A társadalmi és a lokális mobilitás hatására pedig az utóbbi évtizedekben a háromszéki falvakban is elmélyült a közösségek szétesése. Már nemcsak városon, hanem falun is gyökeresen átalakult a polgári család szerkezete, működése, teljesen átrendeződtek nemcsak a korábbi nemi, nemzedéki viszonyok és szerepek, hanem a családi és a naptári szokások is.⁸

A kisebbségben élő magyarság közösségi és szakrális jellegű ünnepei még az 1989-es rendszerváltást követő évtizedben is nagy tömegeket tudtak mozgósítani, tehát népszerűségükből nem veszítettek a publikus terekben megszervezett egyházi rítusok (búcsúk) és vallásos elemekben gazdag népszokások (határjárás). Habár a szakrális, a történelmi és a nemzeti emlékűnepségek a térségben továbbra is jelentősek maradtak, fokozatosan felértékelődött és megnövekedett az újonnan meghonosodott lokális ünnepek szerepe és jelentősége, mivel azok viszonylag nagy tömegeket tudtak mozgósítani, ugyanakkor sikeresen integrálták nemcsak a helyben élőket, hanem a településekből elszármazottakat és a turistákat is. A változások eredményeképpen végül is jóval rétegzetesebb és szervezettebb ünnepkultúra alakult ki a háromszéki településekben.⁹

Az újonnan megszerkesztett lokális- és emlékűnepségek első, hivatalosabb részében általában már nem egy egész ország, nemzet sorsát meghatározó, múltban lejátszódtott nagy történelmi eseményekre, nemzeti hősökre vagy helyszínekre emlékeznek. Legtöbbször azok csak a lokális, családi múlt felidézését és a helyi kultúra sajátosságainak reprezentációját valósítják meg. Programjaikban olyan személyiségekre (pl. csernátoni Bod Péterre, dálnoki Dózsa Györgyre, berecki Gábor Áronra, zágoni Mikes Kelemenre

⁸ Fejős 1998. 7–20.

⁹ Appadurai 2001, Aradi 2013, Bárh 2005.

vagy a Zabolán született gróf Mikó Imrére stb.) emlékeznek, akiknek élete és munkássága a vidékhez kötődik. Számos más lokális ünnepségek keretében pedig olyan csoportokra (pl. az 1944-es szárazajtai kivégzettek, a földvári haláltábor 1945-ös áldozataira, a zabolai 1949-es papi zendülés meghurcoltjaira, az ozsdolai „betyárookra”) emlékeznek, akik be sem kerültek a hivatalos tankönyvekbe vagy nagyobb történelmi összefoglalásokba, csak mikro- és lokális szinten, tehát a családi vagy a helyi „történelem” kontextusában fontosak.

Miközben az értelmiségi és a politikai elit által szervezett emlékünnepek (március 15., augusztus 20., október 23.) egyre kisebb létszámú csoportokat tudnak mozgósítani, a lokális ünnepek Háromszék legnépszerűbb tömeges eseményeivé váltak az utóbbi évtizedben.¹⁰ A naptári jeles napok szerkezetében kiemelt helyet foglalnak el, fontos szerepet játszanak a helyi kultúra, hagyományok, kulturális örökség, identitás forgalmazásában, megerősítésében és reprezentációjában, ugyanakkor sajátos funkciókat töltenek be a falusi turizmus keretében is.

A felsoroltakból azt emelhetjük ki, hogy a háromszéki ünnepek és szokások rendszere időben folyamatosan változott, s ebben az átrendeződésben az egyházi és a politikai elit, hatalom mindig fontos szerepet játszott, minden korszakban saját értékrendjének megfelelően próbálta modellálni a vidék ünneprendjét és szokásait.

Például a protestáns egyházak vezetői és helyi képviselői már a 17. század elejétől kezdődően határozottan tiltották a katolikus jellegű szokások (pl. kántálás, vesszőzés) gyakorlását, valamint a vidám, világias szokáslemek (guzsalyozás, táncmulatság, húsvéti locsolás) megszervezését vallásos ünnepek előtt (advent) és idején.

Az orbaiszéki Szörcsén az 1715-ös vizitációs jegyzőkönyvbe a következőket írták: „Az lajstromban specifikált extradatus ifjú legények vasárnapokon és egyéb innepeken tánczoltanak, részegeskedtenek, az isteni szent szolgálatot, kivált dellyesti szent órákon negligálták, köz napoknak étczakáin rendkívül guzsalyoskodtanak, trágárkodtanak, ergo mindenik patratomokért, scandalizatiokért, singillatim et personaliter fl. 3 poenakon convincáltatnak az Approbata Constitutio szerént... Az Consistorium az innep törökre, káromkodókra és egyéb botránkozató életüekre gondot viseljenek és az olyanokat meg büntessék...”¹¹

A zabolai református egyházközség 1721-es meglátogatásakor a vizitátorok kiemelték: „Fiscus et A. Proclamalta a zabolai reformatus ifjú legényeket tizenkét esztendő-sön fellyül guzsalyoskodásért és ott való trágárkodásért tánczolásért, guzsalyosban és egyéb magok illetlen viselésekért, uttzákon rikoltozásokért, és innep napon Isteni szolgálat előtt korcsomára való menésért, mellyekért seorsim három forintokon kívánom hogy convincaltassanak.”¹² Ugyanakkor a szomszédos Kovásznán az ifjú legényeket szin-

¹⁰ Lásd Bodó 1995.

¹¹ Csáki–Szőcsné Gazda 2001. 76.

¹² Csáki–Szőcsné Gazda 2001. 137.

tén „tánczolásért, gusajoskodásért”, valamint „...vasárnaponként, innepenként tánczol, rézegeskedő, szitkozodo, pejeraló, szemtelenségre helyt adó személyeket...” ítélték el **határozottan**.¹³ Az 1821-es egyházlátogatás alkalmával Papolcon „... a gusalyoskodó ifjúságot és az innep törőket, cantalókot, vízbe vetőköt...” marasztalták el.¹⁴

Egy katonai vezető pedig azt írta Dimény István királybírónak 1808. június 7-én keltezett levelében: „Itten Csernátonba ugy tapasztalom nem különben az több körül valo Falukban is az rendetlen vagy is szabados mulattság az Ifjak között ugy annyira szabadoson follj, hogy az nevezetes Sátoros Innepeken az Isteni Szolgálat előtt az Ifjak Musikával gyakorta pálinkáson alá s fel Tánczolnak, énekelnek, kiáltoznak, az melly rendtelenséget egész nap ugy látom, és még egész étzakais azon természetes Szokásba jöt rosz erkölts bátorságosan folly, az melly által Halálos történetek s egyéb Szerentsétlenségek is következhetnek.”¹⁵

Miközben az egyházak, legtöbbször ünneptörésre hivatkozva, határozottan elhatárolódtak a világiasabb szokások gyakorlásától, az általuk működtetett protestáns és katolikus kollégiumokban tanuló diákoknak jelentős szerepe volt a népszokások szerkezetében élő köszöntők, adománykérők és köszönők, tréfás prédikációk, orációk, imádságpárodíák, játékok, betlehemesek szövegének kialakításában, formálásában, meghonosításában és továbbadásában.

Az Esztelneken és a Kantában működő ferences kolostoroknak köszönhetően a betlehemezés egészen napjainkig élő változatokban maradt fenn a felső-háromszéki szinkatolikus falvakban: például Kézdiszentléleken, Ozsdolán, Kézdiálmáson és Gelencén. Azok a protestáns települések, ahonnan folyamatosan indultak tehetséges fiatalok Nagyenyedre vagy a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumba, változatos kántálódásokat és karácsonyi köszöntőket, húsvéti locsolóverseket éltetnek napjainkig.

A karácsony továbbra is a vidék egyik legjelentősebb ünnepköre, melynek szerkezetéből a kántálás csak 1962 után hullott ki, de a betlehemezés, különösen 1989 után, organizált formában újra életre kelt. Megjegyezzük, hogy az utóbbi években már csak a magyar ajkú cigánygyermekek gyakorolják az aprószentek napi vesszőzést, s szintén ők éltetik a kántálást is néhány szinkatolikus faluban.

A szilveszterezés továbbra sem veszített jelentőségéből és népszerűségéből. A vidám farsangi felvonulások, játékok (pl. esküvő- és temetésparódíák) egészen napjainkig a vidék produktív szokásai maradtak, s a legtöbb faluban vagy városban helyi értelmiségiek által tudatosan felújított, organizált formában éltek tovább.

Miközben a tavaszi szokások sorában számos Szent György-napi mágikus gyakorlat, valamint a húsvéti locsolkodás és határkerülés veszített korábbi jelentőségéből és nép-

¹³ Csáki–Szócsné Gazda 2001. 145.

¹⁴ Csáki–Szócsné Gazda 2001. 154.

¹⁵ Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókleveletára, F.29-es fond, Kézdiszéki iratok, 48-as dosszié, II/22-es iratcsomó, Szócsné Gazda Enikő gyűjtése.

szerúségéből, a szörccsei és a székelytamásfalvi szánas esővarázslás felújított formában egészen napjainkig fennmaradt.

Kiemeljük, hogy a tavaszi gabonaszentelés, pünkösöd (csíksomlyói búcsújárás), úrnapi felvonulás továbbra is népszerű a háromszékiek életében. A Szent György-napjához fűződő pásztor szokások szinte teljesen kihullottak a vidék ünnepi gyakorlatából. A nyári szokások közül az aratószokások az 1962-es erőszakos kollektivizálás után eltűntek, s ugyanez történt az őszi, állapotbehajtással kapcsolatos hagyományok, mágikus eljárások jelentős részével is. Érdekes, hogy a fiatalok önreprezentációját megvalósító szüreti felvonulások és táncmulatságok sok helységben napjainkban is népszerűek, számos karneváli elemmel (pl. Árkoson és Oltszemen cigányalakoskodók felvonulásával stb.) gazdagodtak.

Háromszék északi, Csíkszékkal szomszédos, színekatolikus falvaiban egészen napjainkig számos népszokás (betlehemezés, kántálás, farsangi felvonulás, húsvéti határkerülés, májusfaállítás) fennmaradt szerves és organizált formában.

A Barcasággal szomszédos sepsiszéki és erdővidéki magyar falvak szokásvilágát szász eredetű szokáselemek (keréken forgó bábuk, rongyos Urzeln-maszkok, jól strukturált társas bálók) gazdagították. Az újesztendőhöz kapcsolódó szokások sorában szász hatásra terjedt el a templomtornyok szilveszteri kivilágítása, fúvós- és toronyzene, a farsangi felvonulások és játékok szerkezetében pedig a szalmaemberekkel forgó táncos kerék, mozgó színpad, palacsintasütés, valamint a nyári kakasütés.

A Háromszéken élő népszokások napjainkban árnyaltan tagolt belső szerkezettel rendelkeznek, pontosan meghatározott a különféle szokásokban részt vevő személyek neme, életkora és száma. A karácsonyt megelőző napokban az asszonyok játszanak fontos szerepet a lakások kitakarításában, ételneműek elkészítésében és az egyház által ilyenkor szervezett vallásos gyakorlatokban. A legényeknek kiemelt szerepe volt a szenteste élő kántálásban, az aprószenteknap-i vesszőzésben, valamint az első és a második napon élő betlehemezésben. A házas férfiak karácsony első és második napján köszöntötték fel az István és a János nevű barátait. A legények fontos szerepet játszottak a szilveszter estéjén élő zajkeltésben és tűzgyújtásban, majd az újév napján élő köszöntésben. Az esztendő első napján a fiúgyerekek *aranyosvízzel* ajándékozták meg nagy- és keresztszüleiket, szomszédaikat. A vidék katolikus templomaiban január 6-án a plébánossal vízet szenteltek, amit otthon megőriztek, majd különböző betegségek, csapások, ártó erők ellen használtak fel emberek és állatok védelmében.¹⁶ A vízkereszt napján élő házszentelésben a katolikus lelkészt rendszerint csak fiú ministránsok kísérték házról házra. Farsang idején a lányok és az asszonyok fonóházait általában legényekből verbuválódó maszkos játékosok látogatták meg. Az ünnepkört záró esküvő- és temetésparódiákban szintén csak legények vettek részt nagyobb számban. A húsvéti szokások keretében

¹⁶ Lásd Bartha 2010. 175–183, Telenkó 2010. 190–208.

a lányoknak és anyjuknak volt döntő szerepe a tojások kidíszítésében, az ünnepi eledelek elkészítésében és az étel megszentelésében. A határkerülésben régebben csak férfiak és legények vehettek részt. A húsvéti határjárás közben megszervezett lovas vágóban szintén csak legények vetélkedhettek, majd másnap szintén ők locsolták meg vízzel a hajadonokat. A különböző tavaszi majálisok alkalmával fiatal lányok és legények együtt vettek részt. A pütkösdí búcsúba legtöbbször kegyes asszonyok indultak nagyobb számban. A kisebb gyermekek ilyenkor választottak soraikból királyt és királynét, akiket ünnepélyesen felvonultattak az utcákon. A nagyobb állatokkal kapcsolatos védő, óvó jellegű eljárásokban leginkább férfiak, míg a növények (kender és len) védelméért legtöbbször asszonyok végeztek különböző mágikus eljárásokat. Például holdtöltekor, éjfélnél, szótlannul, meztelenül, háromszor, visszafelé megkerülték a vetést, hogy az minél magasabban nőjön. A nyári aratókálákban, az idősebbek irányítása mellett, elsősorban a fiatal legényeknek és lányoknak volt kiemelkedő szerepe. Az őszi szüreti mulatságokban is a legények rendszerint együtt vonultak fel a hajadonokkal, majd hajnalig együtt mulattak, táncoltak, vigadtak.

A háromszéki szokások cselekvései pontosan meghatározottak és behatároltak voltak. Karácsonyi időben szentcsaládjárás, házaló kántálás, betlehemezés, vesszőzés, névnapköszöntés, az újév fordulóján pedig zajkeltés, világítás, tűzgyújtás, aranyosvízhordás és köszöntés élt. A farsangi időszakot vidám alakoskodás, felszabadult játék, felvonulás, álesküvő, áltemetés, szánkózás, szalmaemberek széttépése és elégetése jellemezte. Húsvéti időben már intenzívebb spirituális élet, imádkozás, templomba járás, ágszentelés, konfirmáció, tűz-, víz- és ételszentelés, lovas határkerülés, lóverseny, legényavatás, locsolás, tojásírás és ajándékozás, zöld fenyőágakkal feldíszített szánazás élt a vidéken. Pütkösdí király- és királynéjárás, búcsúban való részvétel és éjjeli zene, úrnapján pedig lombsátorállítás és felvonulás volt szokásban. Az első világháborút megelőző békebeli időkben Háromszéken is népszerűek voltak a ligetekben megszervezett majálisok, színjátékok, ügyességi vetélkedők, közös táncmulatságok. A nyári szokások keretében a fiatalok aratókálákát szerveztek, kakast ütöttek, búzakoszorút fontak, azt ünnepélyesen bevitték a faluba, ahol vízzel bőségesen meglocsolták. A fiatalok pedig ősszel vidám szüreti felvonulásokat szerveztek, amit rendszerint közös táncmulatsággal zártak.

A magyar szokáselemek területi elterjedésével Tátrai Zsuzsanna foglalkozott, aki következtetéseit összefoglaló táblázatban is bemutatta.¹⁷ Az Erdélyre és a Moldvára vonatkozó adatait kiegészítettük Barabás László és Halász Péter legújabb eredményeivel,¹⁸ Háromszék esetében pedig saját kutatómunkánk közben azonosított és összesített szokáselemekkel.

¹⁷ Tátrai 2002. 319.

¹⁸ Barabás 1998, 2000b, 2009, 2015b, Halász 2002. 347–396.

Szokáselemek	Dunántúl	Felföld	Alföld	Erdély	Háromszék	Moldva
Miklós-napi alakoskodás	+	+		+	+	
Lucázás, kotyolás	+	+				
Luca-napi fehérleples alakoskodás	+	+				
Ostyahordás	+	+	+			
Karácsonyi kántálás	+	+	+	+	+	+
Karácsonyfa-állítás	+	+	+	+	+	
Betlehemezés	+	+	+	+	+	+
Pásztorok karácsonyi vesszőhordása		+	+			
Pásztorok karácsonyi zajscapása	+	+				
Pásztorok karácsonyi köszöntője	+	+	+	+	+	
Regölés	+			+		
István, János névnapköszöntő	+	+	+	+	+	+
Aprószentek-napi vesszőzés	+	+	+	+	+	+
Szilveszteri, újévi zajscapás	+	+	+	+	+	+
Szilveszteri, újévi köszöntés	+	+	+	+	+	+
Szilveszteri, újévi alakoskodás	+					+
Vízkereszti háromkirályjárás	+	+	+	+		
Balázsjárás	+	+				
Farsangköszöntés	+	+			+	
Farsangi alakoskodás	+	+	+	+	+	+
Farsangi vénlánycsúfolás	+	+	+	+	+	
Gergelyjárás	+	+		+		
Virágvasárnapi kiszehordás és villózás		+				
Tavaszi zöldágjárás	+	+	+			
Húsvéti határjárás	+			+	+	+
Húsvéti zöldágas szánas, szekeres felvonulás					+	
Húsvéti locsolás, köszöntés és kántálás	+	+	+	+	+	+
Fehérvasárnapi komálás, vésározás	+					+
Májusfaállítás	+	+	+	+	+	
Pünkösdi királyválasztás	+	+			+	
Pünkösödölés, pünkösdi királynéjárás	+	+	+	+	+	
Pünkösdi alakoskodás	+	+		+		
Szent Iván-napi tűzgrás		+	+			

A táblázat adatai azt jelzik, hogy a magyar nyelvterület legjelentősebb régióiban (Dunántúlon, Felföldön, Alföldön, Erdélyben és Moldvában, valamint Háromszéken) a következő szokáselemek éltek: karácsonyi kántálás, betlehemezés, István- és János-napi köszöntés, aprószentek-napi vesszőzés, szilveszteri zajcsapás, újévköszöntés, farsangi alakoskodás, húsvéti locsolás, köszöntés.

Erdélyben, Háromszéken és Moldvában nem találták meg, eddigi adataink szerint, a lucázást, Luca-napi alakoskodást, pásztorok karácsonyi vesszőhordását, valamint a virágvásárnapi kiszehordást és villőzést. Az a tény, hogy ezeket a szokáselemeket csak a Dunántúlon és a Felföldön élő magyar közösségeknél írták le, azt sejteti, hogy azok elsősorban a szomszédos népek (pl. szlovákok) hatására jelenhettek ott meg.

A kutatók a regölést és a mátkálást a magyar nyelvterület nyugati (Dunántúl) és keleti (Székelyföld, Moldva) peremterületén írták le. Ugyanez történt a húsvéti határjárással is, mely csak a Dunántúlon és a Székelyföldön, valamint Moldvában maradt fenn. Írott források pedig azt jelzik, hogy a felsorolt szokáselemek (regölés, mátkálás, határkerülés) hajdanán a centrális, alföldi területeken is élhettek, de különböző történelmi, demográfiai, társadalmi és kulturális folyamatok, valamint a polgárosodás hatására időközben ott már eltűntek.

Háromszék területén egészen a közelmúltig vagy napjainkig fennmaradt a Miklós-napi alakoskodás, karácsonyi kántálás, karácsonyfa-állítás, adventi koszorú készítése, pásztorok karácsonyi köszöntése, István- és János-napi köszöntés, aprószentek-napi vesszőzés, szilveszteri zajcsapás, újévköszöntés, farsangköszöntés, alakoskodás és vénlánycsúfolás, húsvéti határjárás, locsolás és tojásajándékozás, májusfaállítás, pünkösdi királyválasztás, király- és királynéjárás. Tehát a vidék székely lakossága egészen a 20. század végéig megőrizte és tovább élte a magyar nyelvterület legszínesebb kalendáris népszokásait. Kihangsúlyozzuk, hogy a háromszékiek egészen a közelmúltig olyan jellegzetes szokáselemeket is megőriztek (pl. templomtornyok szilveszteri kivilágítása, keréken forgó farsangi bábupár, mozgószínpadok, zöld ágakkal feldíszített szán/szekér felvonultatása, kakasütés), melyek a szomszédos szász Királyföldön vagy Erdély más magyar vidékein (pl. újévi aranyosvíz) szélesebb körben előfordultak.

A háromszéki szokások szerkezetében pontosan kodifikált volt a tárgyak és növények használata. A polgárosodás hatására december 24-én süteményekkel, üveggömbökkel, gyertyákkal feldíszített karácsonyfát állítottak, az asztalon kisarjasztott gabonát, újabban pedig adventi koszorút helyeznek el. Aprószentek napján a legények színes szalagokkal és virágokkal feldíszített nyírfavesszőkkel érintgették meg a hajadonokat. Újlesztendő napján almát és színes fémpénzt helyeztek az aranyosvízbe egészség és bőség biztosításáért.

A farsangi játékokban és felvonulásokban jól meghatározott rituális öltözetet, hagyományok által meghatározott maszkokat, szalmababut, hétköznapi tárgyakat, koporsót, szekeret, kályhát használtak. Az agrármágiához fűződő eljárásokban (pl. a len- és a kender-tábla körbekerülésekor) éppen az öltözet hiánya volt előírva. A húsvéti szokásokban rendszerint ünnepi, templomi viseleteikben vettek részt, kirügyeztetett ágakat szenteltek, tojást írtak és ajándékoztak, gyalogszánt díszítettek fel zöld fenyőágakkal, a hajado-

nok pedig virágcsokorral ajándékozták meg a kiszemelt legényt. A háromszéki falvakban május elsején hajnalban zöld nyírfaágakkal díszítették fel a nagyleányos házak bejáratát. Úrnapján sudár, leveles nyírfaágakat helyeztek el kutak mellett, a processzió útvonalán, azokból készítették az ideiglenes oltárok fölötti lombsátort, a felvonulók előtt haladó kislányok pedig virágszirmokat hintettek a földre. A nyári aratókálákák idején a gabonátábla utolsó kalászaiból és akkor nyíló mezei virágokból fontak búzakoszorút, amit ünnepélyes menetben, zeneszóval vittek be a faluba. Az őszi szüreti mulatságok alkalmával zöld fenyőágakkal, szőlőindákkal és fürtökkel díszítették fel a szekereket, szőlőgerezdekből pedig díszes koszorút készítettek.

A háromszéki ünnepi szokások szerkezetében is különböző köszöntő, bekérező, adománygyűjtő, tréfás és szakrális, monologikus és párbeszédű szövegek hangzanak fel.¹⁹ Számos alkotás különböző bibliai történetek, események alapvető üzenetét, Krisztus példáját közvetíti, tehát a keresztény értékrend legfontosabb elemeit tolmácsolja és nyomatékosítja. Mások pedig csak a szokások (vesszőzés, locsolás) eredetét mesélik el. A háromszékiek még napjainkban is hisznek abban, hogy a különleges ünnepi időpontokban, átmenetekben felhangzó szövegek jókívánságai (áldás, bőség, termékenység, egészség) beteljesülnek. A különböző rítusszövegek jelentős szerepet játszanak a lokális közösségen, rokonságon, családon belüli társas kapcsolatok újrafelvételében és újrafogalmazásában, megerősítésében is. Kiemeljük, hogy a háromszéki szokások különböző szövegtípusainak megalkotásában, gazdagításában és továbbadásában diákok, kántortanítók, lelkészek és rímfaragók mindig is jelentős szerepet játszottak. Nemzedékről nemzedékre történő átadásukban, évente történő felelevenítésükben pedig a szóbeliség mellett az írásbeliség is meghatározó volt.

Háromszék természeti adottságai, vallási hagyományai és normái jelentős mértékben meghatározták a kalendáris népszokások gasztronómiai elemeit.²⁰ Régebben a karácsonyt hathetes, napjainkban csak négy hétig tartó adventi időszak előzi meg. Ebben a várakozásteli időszakban a római katolikusok hajdanán szigorúan böjtöltek. Szenteste még a családi asztalra is halas ételek, gyümölcsök és különböző kalácsok kerültek. Napjainkban már a katolikus közösségekben sem követnek szigorú böjtöt, szenteste nemcsak szárnyas ételeket, hanem disznóhúst is fogyasztanak. Újesztendő köszöntésére már rendszerint disznóhúsból készítettek ételt, mert képzeteik szerint az hozott szerencsét a ház népére. Ilyenkor a legtöbb faluban disznófőcsajt, sonka, sült kolbász, töltött káposzta, krumpli került a gazdagon megterített asztalra. Azoknak, akik művelődési házakban mulattak együtt, rendszerint kosarakban vittek ételt, s azokból ott mindenkit megkínáltak. Farsang elején, vízkeresztkor és az ünnepekört lezáró húshagyókedden rendszerint fánkot sütöttek. A karneváli víg hetek alatt tobzódtak a húsos ételekben. Hamvazó-

¹⁹ A rituális szövegmondás kalendáris alkalmait Keszeg Vilmos foglalta össze aranyosszéki példák alapján. Lásd Keszeg 2004. 47–157.

²⁰ Fejér 2005.

szerdától hat héten át a római katolikusok nem fogyasztottak húsos ételeket, rendszerint zsír nélkül főztek különböző káposztás- és krumplileveseket, kukoricakását, mákos vagy diós laskát és paszulyt stb. Hamvazószerdán és nagypénteken a legtöbb háromszéki faluban héjalt törökbúzáat főztek, amit rendszerint aszalt szilvával és körtével fogyasztottak. Az idősebb reformátusok csak nagypénteken böjtöltek szigorúan, sokan még vizet sem ittak, csak besötétedés után. Húsvét reggelén szentelt sonkát és tojást, délben pedig sült és töltött bárányt tettek az ünnepi asztalra. Pünkösdkor hagyományosan baromfilevest és sült kakast készítettek, különféle tésztákat sütöttek. A nyári hónapok alatt rendszerint különböző puliszkaételeket, ciberés saláta-, burgonya-, zöldpaszuly-, paradicsomos- és káposztaleveseket főztek. Aratáskor a mezőn általában pirított szalonnával ízesített salátás bablevessel és kelesztett palacsintával kínálták meg a kalákásokat. Az őszi ünnepek alatt már csirkehúsból, majd később pulykából és libából készítettek sültet és hagymás pörköltet. A második világháborút követő évtizedekben kezdtek elterjedni, elsősorban óromániai területek felől, a paradicsommal, paprikával és padlizsánnal készített ételek, valamint a különböző savanyú levesek (csorbák), melyek napjainkban még az ünnepi asztalról is kiszorították a baromfi húsból főzött laskalevest. Kiemeljük, hogy a háromszékiek táplálkozása egészen az 1962-es kollektivizálásig rugalmasan követte a természet organikus rendjét, tehát általában azt főztek, amit a zöldeges kertekben megtermeltek és a baromfiudvarokban neveltek. Különösen a rendszerváltozást követő évtizedekben már falvakon is megszűnt a hétköznapi és az ünnepi táplálkozás szezonalitása, alkalomhoz való kötöttsége.

A háromszéki népszokások szerkezetében jól meghatározott helyet foglalnak el a különböző zenei és nem zenei, vokális és hangszeres akusztikus jelek. Például karácsonyi kántáláskor elsősorban a vokális éneklésnek volt kitüntetett szerepe. A havas szenteste pontosan lehetett tudni, hogy az éneklő csoportok hol tartózkodnak, éppen kit köszöntenek fel, mikor közelednek a házhoz. A karácsonyi táncmulatságon már a hangszeres zenének volt jelentős szerepe. Szilveszter éjszakáján „esszehúzták” a harangokat, puskákkal lövöldöztek, kelepelőkkel, ostorokkal pattogtattak, nagy zajt csaptak, hogy távol tartásuk az ártó erőket. A farsangvégi mulatságok, játékok szerkezetében is a hangos muzsikának, zajkeltésnek kitüntetett szerepe volt. Különösen a húsvétot megelőző nagyhét idején már tudatosan kerültek a hangosabb, zajosabb munkákat, majd nagypéntektől a feltámadásig nem is harangoztak a tornyokban. A húsvétvasárnapi határkerülés során a hangos, közös imádkozásnak, éneklésnek volt jelentősége. Pünkösd hajnalán fúvósok vonultak fel a polgárosultabb falvak utcáin, és hangos térzenével ébresztették a lakosokat. Az ünnep délutánján pedig muzsikus cigányok zenéje köszöntötte a gazdacsaládok tagjait. Kiemeljük, hogy május elsején hajnalban a rátarti lányok ablakai alatt nem andalító szerenádokat, hanem csúfos macskazenét szolgáltatottak, azzal megbüntetve a deviánsnak tartott lányokat és családjukat. A különböző tavaszi, mezei ünnepségek, majálisok alkalmával fúvós-muzsikára szórakoztak és táncoltak. A nyári aratókalákák idején legtöbbször falubeli muzsikus cigányok zenéltek az aratókalákák résztvevőinek. Kiemeljük, hogy a polgárosultabb protestáns falvakban a békebeli időktől kezdődően fúvószene szólt a háromszéki te-

metőkben halottak napján. Utána, advent idején újra elcsendesedtek a vidék települései. Egészen a közelmúltig az etnikailag és felekezetiileg vegyes falvakban tiszteletben tartották szomszédaiuk ünnepeit, rituális csendjét, ünnepeiket nem zavarták, nem törték meg zajosabb munkával, vidám zenével vagy harsány énekléssel.

A jelentősebb keresztény ünnepek idején a háromszéki székelyek is rugalmasan közlekedtek különböző szakrális objektumok (templomok, kápolnák, keresztek), publikus (terek, utcák) és családi (telek, udvar, lakóház) terek között, sokszor pedig birtokba vették a helységek melletti mezőket és ligeteket is. Kihangsúlyozzuk, hogy a falusi és a mezővárosi családok nem zárkóztak be hajlékaikba a különböző nagyünnepek idején, tehát rendszeresen templomba jártak, meglátogatták és felköszöntötték még a távolabb lakó rokonaikat és barátait is. Ilyenkor különösebb értesítés, kopogtatás és telefonálás nélkül beléphettek falustársaik privát tereibe, s ott tolmácsolhatták jókívánásaikat. Farsang idején a guzsalyasokba járó asszonyok kisebb szánkókon ereszkedtek le a domboldalokon, mulatozó családok barátaikkal együtt lovasszánakon tettek meg nagyobb távolságokat, hogy jó kendertermést biztosítsanak. Húsvétkor az ugarváltó hármast határ egy részét kerülték meg lóháton, imádkozva és énekelve, szintén jó termés elérése érdekében. Majd különböző ligetekben, erdőkben, forrásoknál, kutaknál, tavaknál és patakok mellett szerveztek vidám, tavaszköszöntő majálisokat. Nyár közepén pedig muzsika- és énekszó mellett, ünnepélyes keretek között aratták le a kenyérbúzáat mezei földjeiken. Október utolsó hetén a falvak szomszédságában fekvő temetőket előbb gondosan kitakarították, majd halottak napján virágokkal díszítették fel, fehér gyertyák fényével világították ki, római katolikusoknál plébánossal is beszenteltették, protestánsoknál pedig fúvószenével emlékeztek eltávozott rokonaikra. Kihangsúlyozzuk, hogy a háromszékiek csak a polgárosodás kibontakozása után építettek falusi művelődési házakat. Korábban nagyobb privát vagy közösségi helyiségekben vagy éppen kint a szabadban szerveztek vidám táncos mulatságokat télen is.

A naptári ünnepek idején a háromszéki falvakban is gyökeresen átrendezték a hétköznapi idején megszokottá vált privát, egyházi vagy publikus tereket. Általában alaposan kitakarították azokat, majd különböző ágakkal, virágokkal, gyümölcsökkel, textíliákkal, zászlókkal, lámpákkal és vallásos ábrázolásokkal feldíszítették. Más alkalmakkor (pl. farsang idején vagy május elsején hajnalban) rituális rendetlenséget idéztek elő, minden mozgatható tárgyat (kaput, szekeret, munkaeszközöket) messzire elvittek, bemázoltak, szétszedtek. Tehát a hétköznapi terek tárgyainak gyökeres átrendezésével voltaképp az idő megváltozását, egy régi időszak végét, és egy új periódus kezdetét jelezték.

A háromszéki keresztény rítusok, emlék- és lokális ünnepek előfordulása soha sem véletlen, cselekvéseik nemcsak jól meghatározott terekben, hanem időkeretben is történnek. Vallásos nagyünnepeink (karácsony, húsvét, pünkösd) legtöbbször napfordulókhöz kapcsolódnak. Szerkezetükben kiemelt jelentőséget nyert az éjjél (húsvéti körmenet, szilveszter), a hajnal (köszöntés, vízmerítés, májusfaállítás), a reggel (köszöntés, határkerülés, locsolás, tojásajándékozás), a dél (ünnepi istentisztelet) és az este (karácsonyfa-állítás, kántálás, névnapköszöntés).

A különböző keresztény ünnepek, emlékünnepek, lokális fesztiválok jól meghatározott helyet foglalnak el egy-egy település, vidék naptári rendjében. Az évente visszatérő, tehát rendszeresen ismétlődő ünnepek pontosan tagolják az egyén, a család és a közösség idejét. A jeles napok még a növénytermesztéssel vagy az állattenyésztéssel kapcsolatos tevékenységeket is alapvetően meghatározzák, rendszerint azoknak kezdő vagy záró napjai.

A jeles ünnepek a lineáris, múltó időt évente visszatérő rítusokkal, szokásokkal, szertartásokkal tagolják. A bibliai eseményeket (Jézus születése, megkeresztelése, kereszthalála, feltámadása, mennybemenetele), szereplőket (Jézus Krisztus, Szűz Mária, Szent József) rendszerint szimbolikus eszközökkel (cselekvésekkel, szövegekkel, tárgyakkal, viseletekkel, ételneműekkel, növényekkel, látványelemekkel, tér- és időhasználattal) megjelenítik és reprezentálják. Fontos szerepet játszanak a szakrálissal, a transzcendenssel való kommunikációban, amit sajátos eszközökkel befolyásolni akarnak. Egyrészt felmutatják és tolmácsolják Krisztus életének példaértékű eseményeit, másrészt pedig pozitív életminőségeket (egészséget, boldogságot) kérnek, termékenységet idéznek elő, távol tartják az ártó erőket, tehát egy újabb egyensúlyállapotot idéznek elő.²¹

Egészen a közelmúltig az ünnepi szokások Háromszéken is közösségi jelleggel rendelkeztek. Forгатókönyvük soha sem engedélyezte, hogy valaki magányosan ünnepeljen, kimaradjon a közösség ünnepeiből, szertartásaiból. Mivel az ünnepi időszakokban jóval intenzívebb és sűrűbb volt a társas kapcsolattartás, találkozás, valamint az egyéni és a közösségi terek közötti átjárás, voltaképp újrafogalmazták és megerősítették egy-egy közösség, lokális társadalom belső kapcsolatait, növelték annak kohézióját, biztonságérzetét és jövőképét.

A felvonuló vagy a házaló szokásokban részt vevő személyek rendszerint adományokat kértek és fogadtak el, azokat pedig közös lakoma keretében együtt fogyasztották el. A legtöbb szokás általában közös étkezéssel, táncmulatsággal zárult, fontos szerepet játszottak a falusi közösségek, fiatalok, házások vagy idősek közös szórakozásának megszervezésében. Több szokás egyfajta hősválasztó funkcióval is rendelkezett. Például a húsvéti lóverseny győztese hordozhatta kezében a templom csengettyűjét, egy éven át őrla beszéltek, s ha betért a kocsmába, akkor ott ingyen fogyaszthatott. Május elsején nagy presztízszt szerzett egy lánynak, ha több nagylegény is nyírfát helyezett el ablaka alatt. A húsvétkor ajándékozott virágcsokrok pedig a nagylegények presztízsét emelhettkék. A legtöbb ünnep (szilveszter, vízkereszt, farsang, május elseje) arra is teremtett alkalmat, hogy a helyi faluközösség, legény- vagy lánytársadalom nyíltan vagy burkoltan kifejezhesse véleményét csoporttársával kapcsolatban, megszegyeníthesse a deviánsnak tartott személyt és annak családját.

A különböző emlékünnepek rendszerint a jelesebb embereket, azoknak tevékenységét integrálják az élő falu világába. A halottak napi temetőlátogatás, sírdíszítés, gyer-

²¹ Lásd Keszeg 2004. 47–48.

tyagújtás, valamint az eltávozottakért mondott szentmise szintén integratív funkciókkal rendelkezik.

A jeles ünnepeken élő szokások jól meghatározott cselekvéseket írnak elő az egyén és a közösség számára. Ezek az egymást időben jól meghatározott rendben követő rítus- és szokáselemek a kalendárium éves időtartamát sajátos funkciójú és jelentésű cselekvésekre bontják le. Aki szervesen belenevelődik egy adott közösség szokásrendjébe, pontosan tudja, hogy a naptári év adott jeles ünnepén vagy hétköznapján mit és hogyan kell cselekednie, mit szabad mondania, mit fogyaszthat, hogyan öltözhet, hol és mikor közlekedhet, érzelmileg hogyan élhet meg egy helyzetet stb. A szokásrendszer működésével kapcsolatos biztos, egyértelmű tudás, utasítás ismerete végül is biztonságot eredményez az egyénnek nemcsak a naptári év keretében, hanem egész élete során. Az ünnepi rítusok rendszerint a hétköznapok fölé emelik az egyént, s közben hittel, reménységgel, biztonságérzettel és jövőtudattal látják el.

Háromszéki terepgyűjtéseink során azt tapasztaltuk, hogy a hagyományos népszokások továbbélése nem mindig egyenes vonalú, azt különböző okok miatt bekövetkező megszakítások, felújítások jellemzik. Az újítás iránti erős igény sokszor azt eredményezheti, hogy egy nemzedék teljesen megtagadja elődeinek kulturális mintáit és ideáljait. Ez a hagyomány-megszakítás azonban legtöbbször csak átmeneti, ideiglenes jellegű, mert a következő generációk tagjai rendszerint újra integrálják a korábban megtagadott tradíciók értékesnek tartott elemeit. Ennek a folyamatnak a jelentőségét jelzi, hogy Erdélyben, s azon belül Háromszéken 1968 vagy 1989 után helyben élő tanárok, tanítók, értelmiségiek, művelődésszervezők számos helyi népszokást felújítottak, s népszerűségük, működésük azóta folyamatos.

Háromszék területén napjainkban is színes, közösségi jellegű karácsonyi, farsangi és húsvéti népszokások, újabban meghonosodott emlékünnepségek és lokális ünnepek élnek. Fennmaradásukat messzemenően elősegítette az itt élő székely közösségek sajátos közösségi kultúrája, társadalomszerkezete, játékkedve, mentalitása és értékrendje, valamint szomszédsága.